

5

วิธีวิทยาที่แตกต่างกันในการประเมินผลโครงการ Different Methodologies in Project Evaluation

: ดร.พนารัช ปรีดากรณ์
: อาจารย์ประจำสาขาวิชาเศรษฐศาสตร์ธุรกิจ
: คณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยหอการค้าไทย
: E-mail: panarach_pre@utcc.ac.th

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อชี้ให้เห็นถึงความแตกต่างของการใช้วิธีวิทยาในการประเมินผลโครงการทางสังคม อันเนื่องมาจากการตั้งมั่นอยู่บนฐานทฤษฎีวิทยาในการสืบค้นความจริงที่แตกต่าง และการให้ความหมายต่อสิ่งที่เกิดขึ้นจากการดำเนินโครงการด้วยแนวทางการวิจัยที่แตกต่าง ซึ่งโดยทั่วไปตกอยู่ใต้อิทธิพลครอบงำของวิธีวิทยาสองชั่วใหญ่ ได้แก่ วิธีวิทยาเชิงปริมาณ และวิธีวิทยาเชิงคุณภาพ โดยทั้งสองวิธีวิทยานี้ มีทั้งการแข่งขัน การทดแทน และการใช้ร่วมกัน นอกจากนั้นการนำเสนอได้ให้นัยถึงข้อได้เปรียบที่แตกต่างของการประเมินผลโครงการด้วยวิธีวิทยาทั้งสอง เพื่อชี้ให้เห็นถึงประโยชน์จากผลการประเมินที่ได้รับในต่างแง่ต่างมุม โดยให้ประเด็นสำคัญว่า หากผู้วิจัยละทิ้งแนวทางของการมองปัญหาด้วยสายตาคับแคบ พร้อมเปิดพื้นที่ให้กับแนวทางที่ไม่คุ้นเคย จะสามารถเรียนรู้แนวทางใหม่ของการเชื่อมวิธีการและการประนีประนอมข้อค้นพบที่ขัดแย้งกัน ซึ่งทำให้การออกแบบการประเมินผลเกิดการบูรณาการอย่างแท้จริงและสมเหตุผลกับปัญหาการวิจัย อันเป็นการเสริมคุณค่าให้ศาสตร์และปฏิบัติการของการประเมินผลโครงการเกิดความเข้มแข็งขึ้น

คำสำคัญ: การวิจัยประเมินผล การประเมินผลเชิงคุณภาพ การประเมินผลเชิงปริมาณ

Abstract

This paper aims to discuss the differences between two competing research methodology approaches, the quantitative and qualitative, which often yield different dimensionalities and perceptions. This paper also distinguishes benefit and application between them. The discussion encourages researchers in both fields to be open minded in considering possible benefits of each approach. The integration of both methodological cores will strengthen research values, with wider perspective of the problem.

Keywords: Evaluation Research, Qualitative Evaluation, Quantitative Evaluation

บทนำ

การประเมินผลโครงการ (Project Evaluation) ที่เป็นการวิจัยประเมินผล (Evaluation Research) นอกจากจะเป็นกิจกรรมที่ช่วยในการวางนโยบายแล้วยังเป็นเครื่องมือที่จะช่วยในการตัดสินใจที่สำคัญสำหรับการประเมินผลโครงการบริการทางสังคมที่อยู่ในพื้นที่สาธารณะ (Public Domain) โดยเฉพาะโครงการของรัฐ มักเป็นเรื่องที่ผูกติดอยู่กับการเมืองอย่างหลีกเลี่ยงได้ยาก โดยการประเมินผลจะมีทั้งส่วนที่เป็นศาสตร์และส่วนที่เป็นนโยบายรวมอยู่ด้วยกันเสมอ อีกทั้งตัวผู้ประเมินผลเองมักได้รับอิทธิพลทางการเมืองแม้ว่าจะไม่ปรารถนาก็ตาม โดยทั่วไปโครงการบริการทางสังคมที่ปรากฏขึ้น จะถูกนำเสนอในลักษณะของการตอบสนองต่อความต้องการของประชาชนในระดับปัจเจกและระดับชุมชนตามลำดับความสำคัญ ยิ่งไปกว่านั้นโครงการเหล่านี้มักเป็นสิ่งที่ถูกสร้างขึ้นจากการตัดสินใจทางการเมือง ถูกเสนอให้ความหมาย มีการอภิปรายโต้แย้ง ตลอดจนได้รับการสนับสนุนเงินทุนโดยผ่านกระบวนการทางการเมือง และขณะดำเนินการก็ยังคงประสบกับแรงกดดันทางการเมืองไม่ว่าจะมาจากฝ่ายสนับสนุนหรือฝ่ายคัดค้าน จนท้ายที่สุดเมื่อผล

การประเมินเกิดขึ้นแล้วก็มีอาจหลีกเลี่ยงการเมืองได้ เนื่องจากการประเมินผลเป็นการตัดสินเชิงคุณค่า (Value Judgment) ที่แสดงผลในเชิงประจักษ์เกี่ยวกับค่า (worth) และความดี (merit) ของโครงการที่ถูกประเมินผล โดยผู้ประเมินสามารถบอกเล่าและอ้างอิงประเด็นที่สืบค้นได้อย่างเป็นรูปธรรม และยังสามารถสร้างมาตรฐานหรือเกณฑ์มาใช้ในการสะท้อนผลของการตัดสินด้วย

การประเมินผลโครงการเป็นการสืบค้นที่มีลักษณะเฉพาะ เพราะมีรูปแบบที่หลากหลายและแตกต่างกันไปตามประเด็นของเรื่องที่ต้องการประเมินผล ชนิดข้อมูลที่ได้ เป้าหมายของแต่ละโครงการ ฯลฯ สิ่งเหล่านี้ถือเป็นบริบทของการประเมินโครงการ (Context of Project Evaluation) ดังนั้นการใช้แนวทางที่ตายตัวในการประเมินผลโครงการที่มีบริบทแตกต่างกันจึงอาจจะไม่มีความเหมาะสม อย่างไรก็ตามการประเมินผลจะเป็นไปในแนวทางใด ย่อมอยู่ที่การวางกรอบแนวคิดและการตั้งคำถามการประเมินผลที่เกี่ยวข้องกับเป้าหมายของโครงการ แม้ว่าแนวทางของการแสวงหาคำตอบสามารถสะท้อนได้ถึงอิสระของผู้วิจัย แต่บริบทของการประเมินผลมักมีความสลับซับซ้อน อีกทั้งผู้มีส่วน

เกี่ยวข้อง (stakeholders) และผู้ใช้ผลการประเมิน (audiences) ก็มีอยู่หลายระดับ นับตั้งแต่ ผู้วางนโยบาย ผู้ให้ทุน ผู้บริหารโครงการ เจ้าหน้าที่ดำเนินการ ผู้ได้ประโยชน์ ประชาชนส่วนใหญ่ ฯลฯ ทำให้ผู้ประเมินผลต้องให้ความสำคัญกับสิ่งเหล่านี้ร่วมด้วยเสมอ

ปรัชญาในการแสวงหาความรู้ความจริงทางสังคมหรือที่เรียกว่า ญาณวิทยา (Epistemology) ของผู้ประเมินผล มีผลอย่างยิ่งต่อการใช้วิธีวิทยาเพื่อการสืบค้น เช่น ผู้ที่ตั้งมั่นบนญาณวิทยาแบบปฏิฐานนิยม (Positivism) จะเลือกใช้วิธีการสำรวจทางสังคม (Social Survey) ในขณะที่ผู้ที่ตั้งมั่นบนญาณวิทยาแบบปรากฏการณ์นิยม (Phenomenology) จะเลือกใช้วิธีการที่สัมพันธ์กัน คือ การสังเกตแบบมีส่วนร่วม (Participation Observation) และญาณวิทยาแบบนิยมการตีความ (Interpretivism) ก็มักใช้ควบคู่กับวิธีการเชิงคุณภาพ เช่น การสัมภาษณ์แบบไม่มีโครงสร้าง เป็นต้น ด้วยเหตุนี้จึงเป็นเรื่องสำคัญอันดับต้น ที่ผู้ประเมินผลจะเลือกวิธีวิทยา (methodology) ที่ใช้ในการวิจัย แล้วจึงตามมาด้วยวิธีการ (methods) และเทคนิค (techniques) ที่จะใช้ในการประเมินผล ซึ่งภายใต้กรอบของศาสตร์การวิจัย รวมถึงการวิจัยประเมินผล วาทกรรม (discourse) ของวิธีวิทยา ได้จำแนกขั้วของวิธีวิทยาที่แตกต่างกัน ซึ่งบ่งบอกระดับที่แตกต่างกันของการวิเคราะห์ ออกเป็นสองขั้วใหญ่ ได้แก่ วิธีวิทยาเชิงปริมาณ (Quantitative Methodologies) และวิธีวิทยาเชิงคุณภาพ (Qualitative Methodologies) โดยวิธีวิทยาทั้งสองนี้มีทั้งการแข่งขัน การทดแทน และการใช้ร่วมกัน

บทความนี้ นำเสนอในเชิงวิชาการ โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อชี้ให้เห็นว่า ความแตกต่างของการใช้วิธีวิทยาในการประเมินผลโครงการนั้น มาจากการมีญาณวิทยาในการประเมินผลที่แตกต่างกัน เมื่อผู้วิจัยใช้ญาณวิทยาที่ต่างกันในการมองความจริงทางสังคม ย่อมส่งผลให้ผู้วิจัยเลือกใช้วิธีการที่แตกต่างในการสืบค้นความจริงนั้นด้วย ซึ่งโดยหลักการแล้วการให้ความหมายต่อสิ่งที่เกิดขึ้นจากการดำเนินการของโครงการด้วยแนวทางการวิจัยที่แตกต่างกัน มิได้แสดงถึงความขัดแย้งของผลที่ได้จากการประเมิน หากเป็นเพียงการนำเสนอผลการประเมินที่เกิดขึ้นในต่างแง่มุม โดยการประเมินผลเชิงปริมาณและเชิงคุณภาพจะให้คำตอบที่น่าสนใจต่างกัน ในขณะที่เดียวกันสิ่งที่ถูกมองข้ามไปในกระบวนการประเมินผลเชิงปริมาณ หากเติมเต็มด้วยการประเมินผลเชิงคุณภาพ ผลการดำเนินงานโครงการจะมีความชัดเจนและหลากหลายขึ้น

ความแตกต่างของการวิจัยเชิงคุณภาพ และการวิจัยเชิงปริมาณ

เนื่องจากการประเมินผลส่วนใหญ่เป็นรูปแบบของ “การวิจัยประเมินผล” (Evaluation Research) ในส่วนนี้จึงทบทวนถึงลักษณะที่แตกต่างกันของการวิจัยเชิงปริมาณและเชิงคุณภาพ เพื่อให้เกิดความเข้าใจเบื้องต้นที่จะส่งผ่านแนวคิดไปสู่วิธีวิทยาการประเมินผลที่แตกต่างระหว่างเชิงปริมาณและเชิงคุณภาพ

ความแตกต่างแรก คือ **แนวทางการวิจัย** มีการแยกแยะว่า แนวทางการวิจัยเชิงคุณภาพ เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับงานภาคสนาม (field work) ซึ่ง

ต้องการข้อมูลที่มีความละเอียดอ่อน (soft data) โดยข้อมูลหลักมาจากมุมมองภายใน (inner perspectives) ของผู้ที่อยู่ในปรากฏการณ์ แนวทางการวิจัยเชิงคุณภาพที่ได้ยินเสมอ ได้แก่ Naturalism, Ethnomethodology, Participation Observation, Symbolic Interaction, Phenomenology, Documentary, Life History, Case Study, Ecological, Criticism, Chicago School เป็นต้น ในขณะที่แนวทางวิจัยเชิงปริมาณมักใช้การสำรวจ (survey) แนวทางเชิงการทดลอง (experimental) หรือใช้วิธีการเชิงสถิติ (statistical) เป็นเครื่องมือวิเคราะห์ข้อมูล โดยต้องการข้อมูลที่แข็งตัว (hard data) ศึกษาด้วยสายตาหรือมุมมองจากภายนอก (outer perspectives) เน้นศึกษาข้อมูลเชิงประจักษ์ และวิเคราะห์โดยไม่มีคุณค่าเข้ามาเกี่ยวข้อง (value-free) แนวทางการวิจัยเชิงปริมาณที่ได้ยินเสมอ ได้แก่ Positivism, Logical-Positivism, Empiricism, Behaviorism เป็นต้น

ประการที่สอง ทางด้าน *แนวคิด (concept) สำคัญที่เกี่ยวข้อง* การวิจัยเชิงคุณภาพ มุ่งเน้นที่การหาความหมาย (meaning) แนวคิด (concept) นิยาม (definition) ลักษณะ (characteristics) สัญลักษณ์ (symbols) เนื่องจากการวิจัยที่ต้องการรู้หรือเข้าใจธรรมชาติของสิ่งต่างๆโดยมีวัตถุประสงค์เพื่อค้นหาคำตอบด้วยกระบวนการศึกษาที่เป็นระบบ การเข้าใจถึงสามัญสำนึก (commonsense understanding) จึงเป็นกุญแจสำคัญของการทำความเข้าใจกับปรากฏการณ์ ซึ่งหมายถึงผู้สืบค้นหาความหมายจะต้องมีความไว (sensitivity) ต่อความรู้สึกนึกคิดแท้จริงของคนในสังคม โดยเชื่อว่าการที่มนุษย์จะตีความอย่างไร ย่อมขึ้นอยู่กับ การเรียนรู้หรือ

ปรากฏการณ์ชีวิตที่ผ่านมาในอดีตซึ่งในที่สุดกลายเป็นโลกทัศน์ แนวทางนี้ไม่ศรัทธาต่อการยืนยันความเป็นอยู่ของมนุษย์ในสังคมว่ามีสภาพการณ์อย่างไรด้วยข้อมูลทางสถิติ และในการศึกษาจะไม่เน้นที่ส่วนใดส่วนหนึ่ง และไม่ศึกษาเฉพาะผลที่ได้ (output/outcome/product) เท่านั้น แต่จะศึกษาทั้งกระบวนการตลอดทุกขั้นตอน กล่าวคือ ศึกษาถึงที่มาที่ไปของปรากฏการณ์ ส่วนใหญ่จึงมักกล่าวถึงการเกิดขึ้น การดำรงอยู่ หรือกระทั่งการสิ้นสุดหรือเสื่อมไปของปรากฏการณ์ที่สนใจศึกษา แนวคิดเชิงทฤษฎีที่สำคัญในปัจจุบัน คือ ทฤษฎีจากฐานราก (Grounded Theory) ซึ่งมีการอุปนัย (induction) ข้อมูลที่มีความเป็นรูปธรรม สรุปลอกมาเป็นแนวคิดที่มีความเป็นนามธรรม ผ่านการตั้งสมมติฐานชั่วคราว (Temporary or Working Hypothesis) ซึ่งสามารถปรับเปลี่ยนได้ตลอดเวลาตามข้อมูลที่สืบค้นมาได้ จนกว่าข้อมูลจะอิ่มตัว (saturation)

สำหรับการวิจัยเชิงปริมาณนั้นเน้นศึกษาผ่านการกำหนดตัวแปรอย่างเด่นชัด หลังจากนั้นดำเนินการเกี่ยวกับการจัดการกระทำเพื่อวัดค่าตัวแปร เช่น สร้างหรือกำหนดดัชนีเพื่อชี้ค่าตัวแปรให้ออกมาเป็นตัวเลข ในวิธีการและเครื่องมือตลอดจนเนื้อหาสาระที่ศึกษา ต้องสามารถยืนยันได้ถึงความน่าเชื่อถือ (reliability) ผลของการศึกษามักตั้งสมมติฐานไว้ตายตัว เพื่อสะท้อนการคาดการณ์ล่วงหน้าตามหลักการเชิงทฤษฎีที่การวิจัยนั้นนำมาเป็นกรอบของการศึกษา นอกจากนั้น ยังเน้นเรื่องของความเที่ยงตรง (validity) ทั้งด้านเนื้อหา (content) และการสร้าง (construct) และการมีนัยสำคัญทางสถิติ (statistical significance) ทั้งหมดนี้ก็เพื่อนำไปสู่การสร้างข้อสรุปทั่วไป (generalization) ของงานที่

ศึกษาโดยเฉพาะในแง่ของการทำนาย (prediction)

ประการที่สาม ในเรื่องของ *เป้าหมายการวิจัย* โดยพื้นฐานแล้ว การวิจัยเชิงคุณภาพมีเป้าหมายเพื่อสร้างความเข้าใจความจริงต่างๆ โดยใช้การบรรยายความ พัฒนาการความเข้าใจโดยการสร้างความหมายให้กับสิ่งที่ศึกษา และใช้แนวทางของทฤษฎีจากฐานราก (Grounded Theory) เพื่อสร้างทฤษฎี ในขณะที่การวิจัยเชิงปริมาณนิยมตรวจสอบ/ยืนยันทฤษฎี ค้นหาความจริง แสดงความสัมพันธ์ระหว่างตัวแปร และการให้คำทำนาย

ประการที่สี่ ในแง่ของ *แบบการวิจัย* การวิจัยเชิงคุณภาพมีรูปแบบการวิจัยที่มีความยืดหยุ่น คือเปลี่ยนแปลงไปตามข้อมูลที่ได้จากปรากฏการณ์ในสนามที่ศึกษา ในการพิสูจน์ความถูกต้องของข้อมูล ใช้วิธีการตรวจสอบข้อมูลรอบด้านที่เรียกว่า แบบสามเส้า (Triangulation) และศึกษาข้อมูลหรือกรณีที่มีความแตกต่าง (Negative Cases) เป็นสำคัญ ในขณะที่การวิจัยเชิงปริมาณ มีการกำหนดรูปแบบและขั้นตอนดำเนินการวิจัยที่มีโครงสร้าง มีแบบแผนและเป็นการกำหนดไว้ล่วงหน้าอย่างชัดเจน

ประการที่ห้า *ลักษณะของข้อมูลและวิธีการเก็บข้อมูล* ในกรณีของการวิจัยเชิงคุณภาพ ข้อมูลอาจจะเป็นคำบอกเล่า เอกสาร บันทึก ซึ่งได้จากการเก็บข้อมูลด้วยวิธีการต่างๆ เช่น การสังเกต (observation) การสังเกตแบบมีส่วนร่วม (Participation Observation) การสัมภาษณ์แบบเปิดกว้าง (Open-ended Interview) การสัมภาษณ์แบบไม่มีโครงสร้างหรือกึ่งโครงสร้าง (Unstructural or Semi-structural Interview) การจัดกลุ่มสนทนา (Focus Group) การสัมภาษณ์ระดับลึก (In-depth Interview) โดยมีแนวคำถาม (guideline) และ

เครื่องบันทึกเสียงเป็นอุปกรณ์สำคัญ ส่วนข้อมูลของการวิจัยเชิงปริมาณ เน้นข้อมูลที่เก็บได้ในเชิงตัวเลข ลงรหัสในเชิงปริมาณได้ นับและวัดได้ เป็นตัวเลขทางสถิติ และมีการนิยามเชิงปฏิบัติการกับตัวแปร สำหรับเทคนิคหรือวิธีการเก็บข้อมูลนั้น ใช้วิธีการทดลอง (Experiment) และกึ่งทดลอง (Quasi-experiment) การสำรวจ (Survey) การสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้าง (Structural Interview) โดยมีแบบสอบถาม (questionnaire) แบบทดสอบ (test form) และคอมพิวเตอร์ เป็นอุปกรณ์สำคัญ

ประการที่หก *การเลือกตัวอย่าง (Sampling)* การวิจัยเชิงคุณภาพ ตัวอย่างมีขนาดเล็กและไม่มีความเป็นตัวแทน (Non-representation) เลือกตัวอย่างโดยใช้วิธีการแบบไม่คำนึงถึงความน่าจะเป็นเชิงสถิติ (Non-probability Sampling) ได้แก่ การเลือกตัวอย่างเชิงทฤษฎี (Theoretical Sampling) เช่น การเลือกตัวอย่างแบบลูกโซ่ (Snowball Sampling) การเลือกตัวอย่างแบบโควตา (Quota Sampling) การเลือกตัวอย่างแบบเจาะจง (Purposive Sampling) ในทางตรงกันข้ามการวิจัยเชิงปริมาณ มีการใช้ตัวอย่างขนาดใหญ่ ให้ความสำคัญกับการเป็นตัวแทนประชากร มีการสุ่มตัวอย่างด้วยหลักการทางสถิติ มีการควบคุมตัวแปรหรือมีกลุ่มควบคุม

ประการที่เจ็ด *ความสัมพันธ์ระหว่างผู้วิจัยกับประชากร* ผู้วิจัยเชิงคุณภาพมีความผูกพันกับประชากรที่ศึกษา โดยระลึกเสมอว่าประชากรคือเพื่อนของนักวิจัย มีการสร้างความสัมพันธ์แบบใกล้ชิด และให้ความเท่าเทียมกันระหว่างนักวิจัยกับประชากร จนกระทั่งเป็นที่ไว้วางใจ ซึ่งถือว่าเป็นกุญแจดอกสำคัญในการได้มาซึ่งความจริงจากผู้ให้ข้อมูลหลัก (key informant) ในขณะที่ผู้วิจัยเชิง

ปริมาณสามารถเก็บข้อมูลได้โดยใช้เวลานั้น จึงไม่มีความจำเป็นในการสร้างความสัมพันธ์กับผู้ให้ข้อมูล ความสัมพันธ์จึงมีลักษณะที่เห็นท่างกัน และค่อนข้างมีการแบ่งแยกที่ชัดเจนระหว่างนักวิจัยและประชากร

ประการที่แปด *การวิเคราะห์ข้อมูล* การวิจัยเชิงคุณภาพ วิเคราะห์ข้อมูลโดยใช้หลักของการสร้างข้อสรุปเชิงอุปนัย (inductive) มีความต้องการวิเคราะห์ผลการวิจัยให้ออกมาในลักษณะตัวแบบ (model) โดยมีแนวเรื่อง (theme) ในการวิเคราะห์ และใช้แนวคิดต่างๆ (concepts) เพื่อการอุปนัยเชิงวิเคราะห์ (analytic induction) แต่การวิจัยเชิงปริมาณใช้วิธีการนิรนัย (deductive) ที่มีหลักสถิติมาช่วยในการวิเคราะห์ข้อมูล โดยมีตัวแบบหรือแบบจำลอง (model) เป็นแนวทางในการทดสอบ ยืนยัน หรือประยุกต์ใช้

แนวทางสำคัญของวิธีวิทยาที่ใช้ในการประเมินผลโครงการ

ภายใต้กรอบของการวิจัยประเมินผล (Evaluation Research) มีการแบ่งแยกวิธีวิทยาการประเมินผลที่ค่อนข้างชัดเจนระหว่างการประเมินผลเชิงปริมาณ (Quantitative Evaluation) และการประเมินผลเชิงคุณภาพ (Qualitative Evaluation) วิธีวิทยาในการประเมินผลที่แตกต่างกันนี้ มีความชัดเจนขึ้นจากการเคลื่อนตัวไปตามแนวทางการวิจัยที่เปลี่ยนแปลงไป อันสอดคล้องกับลักษณะข้อมูลข่าวสารที่ต้องการของผู้รับฟังผลการประเมินที่แตกต่างไป จากการประเมินที่ให้ความสำคัญกับโครงการระดับมหภาค ซึ่งคำถามเน้นที่การมีประสิทธิผลเมื่อเทียบกับต้นทุนของการดำเนินนโยบาย ไปสู่การสนใจมากขึ้นต่อ

คำถามระดับจุลภาคซึ่งเน้นความหมายของผู้มีส่วนร่วมกับโครงการในระดับปัจเจก การให้ความสำคัญต่อผู้รับฟังผลการประเมินที่เปลี่ยนไปเช่นนี้ แสดงถึงการสนับสนุนคุณค่าและทำที่ทางการเมืองที่แตกต่างทั้งที่เห็นชัดและที่แสดงโดยนัย เนื่องจากการประเมินผลอยู่ใต้บริบททางการเมืองที่มีความแตกต่าง และความแตกต่างดังกล่าวนี้มีความสัมพันธ์กับวิธีวิทยาการประเมินผลโครงการที่ได้ขยายขอบเขตออกไป ทำให้จุดเน้นของการประเมินโครงการมีความแตกต่างกันไปด้วย เช่น เน้นที่การแสวงหาทางเลือก เน้นที่การมีส่วนร่วม หรือเน้นที่ความเท่าเทียมกันในสังคม เป็นต้น

การประเมินผลโครงการมีแนวทางที่พัฒนาอย่างต่อเนื่อง อย่างไรก็ตามมิได้หมายความว่า การเป็นตัวตายตัวแทนของแนวทางเหล่านี้ เพราะทุกแนวทางต่างก็มีพัฒนาการในตัวเองตลอดมา นักประเมินผลจัดรูปแบบ (genres) การประเมินผลโครงการออกเป็น 4 แนวทางสำคัญ (Greene, 1994: 531-533) ดังนี้

แนวทางแรก คือ *แนวหลังปฏิฐานนิยมยุคต้น (Early Post-Positivist)* เป็นรูปแบบดั้งเดิมที่ครอบงำการประเมินผลโครงการมาเนิ่นนาน มุ่งเน้นที่การประเมินผลนโยบายระดับมหภาคในด้านประสิทธิผลโครงการและประสิทธิภาพเชิงต้นทุน ประสิทธิผลโครงการมักวัดจากผลลัพธ์ (outcomes) ควบคู่กับคุณค่าทางสังคมที่สามารถให้เหตุผลได้ แนวทางนี้จัดได้ว่าเป็นตัวแทนที่ดีที่สุดของการประเมินผลแบบขับเคลื่อนทฤษฎี (Theory-Driven Evaluation) โดยนักประเมินผล พยายามรักษาความเข้มแข็งของแนวทางแบบนี้ไว้ท่ามกลางนักทฤษฎีและนักวิธีวิทยา ขณะเดียวกันก็ยังคง

ครอบงำผู้ปฏิบัติการประเมินผล และบางครั้งรวมไปถึงผู้รับฟังผลการประเมิน

แนวทางที่สอง คือ *แนวปฏิบัตินิยม (Pragmatism)* ส่วนใหญ่เกิดขึ้นเพื่อตอบสนองต่อความล้มเหลวของวิธีการทดลองในอันที่จะทำให้ข่าวสารข้อมูลที่ทันต่อเวลา และมีประโยชน์ต่อผู้ทำการตัดสินใจของโครงการ โดยใช้วิธีวิทยาที่มีความยืดหยุ่นมากขึ้น เน้นการตัดสินใจเพื่อการจัดการ ให้ความสำคัญเบื้องต้นกับข่าวสารข้อมูลที่เป็นประโยชน์ และคุณค่าเชิงปฏิบัติการและใช้งานจริง ผู้ทำการประเมินผลในรูปแบบนี้ เลือกวิธีการโดยคำนึงถึงการปฏิบัติที่เหมาะสมกับปัญหาที่เป็นอยู่ มากกว่าจะใช้หลักการแบบเบ็ดเสร็จ เช่น มีการใช้วิธีวิทยาที่ผสมกันทั้งในเชิงปริมาณและเชิงคุณภาพ หรือแม้กระทั่งอิงข้อมูลเชิงประวัติศาสตร์อันสัมพันธ์กับประสบการณ์และบริบทของสถานที่นั้นๆ ในขณะเดียวกันหากต้องการการตัดสินใจและการใช้ประโยชน์ ก็จะสนใจต่อการประเมินโครงการในเชิงประสิทธิภาพและประสิทธิผล เพื่อนำไปใช้ปรับปรุงการดำเนินงาน

แนวทางที่สาม คือ *แนวทางสรุปจากการตีความ (Interpretivism)* เป็นแนวทางที่เห็นชัดว่าใช้วิธีวิทยาเชิงคุณภาพในการประเมินผล โดยนำส่วนของความเข้าใจมาอยู่ในศาสตร์การประเมินผล มุ่งเน้นคุณค่าในลักษณะที่สนับสนุนความหลากหลายของบริบทการประเมินผล และมักใช้กรณีศึกษาเป็นวิธีการหลัก พยายามเพิ่มพูนความเข้าใจโครงการที่มีบริบทเข้ามาเกี่ยวข้อง โดยศึกษาจากผู้มีส่วนร่วมทั้งหลายที่ใกล้ชิดกับโครงการ เพราะจะเป็นการสนับสนุนคุณค่าของความหลากหลายไปพร้อมกันกับการสร้างช่องทางตรงเพื่อปรับปรุงโครงการ

แนวทางสุดท้าย คือ *แนวทางของศาสตร์เชิงปทัสสถานและเชิงวิพากษ์ (Critical, Normative Science)* ได้แก่ พวก Feminism, Neo-Marxism, Criticism และแนวทางอื่นๆ ที่สนับสนุนตรรกะทางความคิดที่เปิดกว้าง (openly ideological) เป็นรูปแบบการสืบค้นที่แสวงหาความรู้ที่ลึกลับไม่ว่าจะอยู่ในเชิงประวัติศาสตร์ เชิงโครงสร้าง และคุณค่าหลักของปรากฏการณ์ทางสังคม ทั้งนี้เพื่อเป็นการส่งเสริมให้มีการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองและสังคมในทางที่มีความยุติธรรม เท่าเทียมกัน และเป็นประชาธิปไตยยิ่งขึ้น การประเมินผลจึงต้องการข้อมูลที่จะช่วยกระตุ้นให้เกิดการปฏิบัติการไปพร้อมกัน แนวทางการประเมินผลแบบนี้ใช้เวลาในการสร้างแนวคำถามในภาคสนามสั้น แต่ใช้เวลาในการกลั่นกรองผลการประเมินนาน และยังคงรักษารากฐานทางปรัชญาของแนวทางสรุปจากการตีความ (Interpretivism) ไว้ในสาระของงาน

จากแนวทางการประเมินผลทั้งสี่กลุ่ม แนวทางของกลุ่มที่หนึ่งนั้นเห็นได้ชัดว่าเป็นแนวทางที่ใช้วิธีวิทยาในเชิงปริมาณในการประเมินผล ส่วนแนวทางกลุ่มที่สอง เป็นแนวทางแบบผสมผสานระหว่างเชิงปริมาณและเชิงคุณภาพ แนวทางกลุ่มที่สาม เป็นแนวทางที่ใช้วิธีวิทยาเชิงคุณภาพเป็นสำคัญ และเช่นเดียวกันสำหรับแนวทางในกลุ่มที่สี่ ซึ่งแม้จะออกไปในเชิงการวิพากษ์ แต่ก็ถูกพัฒนาขึ้นโดยนักวิจัยที่อยู่ในกลุ่มเชิงคุณภาพ อาจกล่าวได้ว่าสำหรับแนวทางใดๆ ที่ใช้วิธีวิทยาเชิงคุณภาพเป็นเบื้องต้น ถึงแม้ว่าจะมีแนวทางการประเมินผลที่แตกต่าง แต่ก็ยังคงจัดอยู่ในการประเมินผลเชิงคุณภาพ โดยแท้จริงแล้วการที่จะจำแนกว่าการประเมินผลแบบหนึ่งแตกต่างไปจาก

การประเมินผลอีกแบบหนึ่งนั้น ในที่นี้มีได้อยู่ที่วิธีการประเมินผลที่ใช้ แต่พิจารณาได้จากคำถามการประเมินที่ได้รับการเน้นหรือให้ความสำคัญ และคุณค่าที่ได้รับการส่งเสริม และแม้การประเมินผลจะอยู่ในกลุ่มวิธีวิทยาเชิงคุณภาพด้วยกัน ก็อาจมีความสอดคล้องกันในมิติทางคุณค่าและทางการเมืองบางประการเท่านั้น

ความตื่นตัวในการใช้วิธีวิทยาเชิงคุณภาพในการประเมินผลโครงการ

ในแวดวงการประเมินผล มีการตั้งคำถามอยู่เสมอต่อกระบวนการที่แข่งขันปริมาณ ในการเป็นตัวแทนสำหรับการวิจัยประเมินผล ซึ่งทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงบรรยากาศของการประเมินผลใหม่ โดยอย่างน้อยมีปัจจัย 3 ประการด้วยกัน ที่ส่งผลให้มีการพิจารณากันใหม่ถึงลักษณะของการวิจัยประเมินผลที่เป็นที่ต้องการในแวดวงของการประเมินผลโครงการ

ปัจจัยแรก เป็นเรื่องของความคิดทบทวนว่าทำไมวิธีคิดจึงไม่เริ่มต้นจากสิ่งที่เป็นบริบทของโครงการ เนื่องจากศาสตร์ที่ใช้ศึกษาความจริงทางสังคมที่ผ่านมา ส่วนใหญ่ไม่มีการให้ความสนใจกับข้อสมมติที่ถูกกำหนดขึ้น ปัจจัยที่สอง เกิดจากการที่ผู้บริหารโครงการและผู้ใช้ผลการประเมินโครงการ รู้สึกว่าการประเมินผลเชิงปริมาณในบางโครงการให้ผลน้อยกว่าที่คาดหวังไว้ โดยเฉพาะในประเด็นสำคัญ 3 ด้าน ที่ผลการประเมินควรจะระบุออกมาได้อย่างชัดเจน ได้แก่ งานที่ต้องดำเนินการต่อ กลุ่มคนที่ได้รับผลที่ดีขึ้นจากโครงการ และโครงการต้องมีการเปลี่ยนแปลงในด้านใดบ้าง แต่ส่วนใหญ่ผลการประเมินผลที่ได้รับไม่สามารถบรรลุความ

คาดหวังเหล่านี้ได้ โดยเฉพาะในการประเมินผลโครงการทางสังคมขนาดใหญ่ของรัฐ ซึ่งเท่าที่ผ่านมามากเป็นที่คาดหวังว่า การประเมินผลจะให้คำตอบที่น่าเชื่อถือในด้านผลกระทบของโครงการที่มีความชัดเจนยิ่งขึ้นกว่าการระบุผลของโครงการเพียงแค่มีการเปลี่ยนแปลงต่อกลุ่มเป้าหมายในทางที่ดีขึ้น เลวลงหรือเหมือนเดิม โดยมีได้บอกถึงวิธีการที่ทำให้การดำเนินโครงการดีขึ้นกว่าเดิม ความผิดหวังเช่นนี้เองได้สร้างบรรยากาศให้เกิดการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการประเมินผลที่มีมุมมองใหม่ว่า วิธีการประเมินผลเชิงปริมาณเข้าไม่ถึงประสบการณ์หรือแก่นแท้ของโครงการที่กำลังประเมินผล และการประเมินผลยังไม่สามารถครอบคลุมผลทั้งหมดที่เกิดขึ้นจากโครงการ และ ประการที่สาม นักประเมินผลจำนวนมากได้เริ่มตั้งคำถามต่อแนวทางที่ใช้แนวคิดการประเมินผลเชิงปริมาณเป็นมาตรฐานโดยแสวงหาตัวแบบอื่นหรือตัวแบบที่มีวิธีการที่มีความหลากหลายกว่าเดิม

ขณะเดียวกัน วิธีวิทยาเชิงคุณภาพก็มีความก้าวหน้าขึ้นมาอย่างต่อเนื่อง กระทั่งมีการยอมรับและนำมาใช้ในการประเมินผลโครงการ ตลอดจนมีการตรวจสอบการประเมินผลที่ใช้วิธีศึกษาเชิงคุณภาพ และพบว่าแนวทางการประเมินผลเชิงคุณภาพหลายๆ แนวทาง สามารถตอบสนองได้อย่างมีประสิทธิภาพ หรือสามารถกำหนดแบบแผนที่เหมาะสมกับรูปแบบและหน้าที่ของการประเมินผลได้เป็นอย่างดี

ในทางปฏิบัติ แม้ว่าการประเมินผลเชิงคุณภาพจะไม่ได้มีเพียงรูปแบบเดียว แต่ส่วนใหญ่ล้วนมีความเกี่ยวข้องกับแนวทางการสรุปจากการตีความ (Interpretivism) ดังนั้นการยอมรับวิธีวิทยาเชิง

คุณภาพในการประเมินผลโครงการจึงเป็นการสร้างกระบวนการตีความในแวดวงการประเมินผล โดยปริยาย ทั้งนี้เพราะอัตลักษณ์สำคัญของวิธีวิทยาเชิงคุณภาพเป็นดังที่ว่า “ในโลกของประสบการณ์มนุษย์มีเพียงแต่การตีความเท่านั้น” (Denzin, 1989: 8) โดยแท้จริงแล้ว นักตีความมีความตั้งใจที่จะเปิดเผยมิติเชิงคุณค่าของประสบการณ์ชีวิต อันมาจากความเชื่อที่ว่า “ไม่มีความจริงใดที่ปราศจากคุณค่า และคุณค่าที่แตกต่างกันสามารถนำไปสู่ความจริงที่แตกต่างกันได้” (Smith, 1989: 11)

Robert Stake (1978; อ้างถึงใน Greene, 1994: 538) เสนอให้ผู้ประเมินผลให้ความสำคัญโดยตรงกับโครงการปฏิบัติการซึ่งเกี่ยวข้องกับผู้มีส่วนได้ส่วนเสียในบริบทนั้นมากกว่ามุ่งไปที่คำถามของผู้มีหน้าที่ตัดสินใจ ซึ่งมักเป็นคำถามที่มีความเป็นนามธรรมสูง ซึ่งจะทำให้ผู้ประเมินผลเกิดความเข้าใจผลของโครงการได้เป็นอย่างดีจากประสบการณ์ของผู้มีส่วนร่วม และความเข้าใจในลักษณะนี้ไม่เพียงแต่เป็นการให้ข่าวสารข้อมูลที่มีพลังเพื่อการปรับปรุงโครงการเท่านั้น แต่ยังคงสร้างพื้นฐานเพื่อการนำไปสู่การสร้างข้อสรุปทั่วไปเชิงธรรมชาติ (Naturalistic Generalizations) ซึ่งพัฒนาขึ้นภายในตัวบุคคลในฐานะเป็นผลผลิตของประสบการณ์

มิติสำคัญในการประเมินผลเชิงคุณภาพมี 4 ประการ ได้แก่ ประการแรก ผู้ประเมินผลเชิงคุณภาพส่วนมากใช้กรณีศึกษา (Case Study) เพื่อวางกรอบงาน อันเป็นการให้ความสำคัญต่อบริบทว่าเป็นองค์ประกอบที่จำเป็นของความหมาย (ขณะเดียวกันก็ยอมรับจุดอ่อนในด้านการนำไปสรุปความ-generalization) ประการที่สอง พึ่งพาวิธีการเชิงคุณภาพ (Qualitative Method) เป็นอย่างมากเพื่อ

สร้างความหมาย (แต่ก็มีได้ก็ตกกันวิธีการอื่น) ประการที่สาม รับรู้ (แต่ไม่ได้ประกาศถึง) การมีอยู่ของความเป็นตัวตนของตนเองในกระบวนการสืบค้นและประการที่สี่ เรียนรู้ลักษณะงานเบื้องต้นของตนเองเสียก่อน เพื่อเป็นพื้นฐานในการขยายหรือเพิ่มเติมความเข้าใจโครงการในทางปฏิบัติ

เมื่อผู้ประเมินเลือกวิธีวิทยาเชิงคุณภาพ ก็จะมีแนวทางการประเมินที่ให้เลือกใช้ได้ เช่น การสัมภาษณ์แบบเปิดกว้าง (Open-ended Interviews) การสังเกตที่สนาม (On-site Observation) การสังเกตแบบมีส่วนร่วม (Participation Observation) และการทบทวนเอกสาร (Document Review) เป็นต้น อย่างไรก็ตาม วิธีการที่เลือกต้องเหมาะสมหรือสอดคล้องกับข้อมูลที่ใช้ผลการประเมินต้องการได้รับ เพื่อให้ได้มุมมองที่มีความหลากหลาย โดยเชื่อว่าความหมายถูกสร้างขึ้นจากบริบทหรือประสบการณ์ของการมีส่วนร่วมโครงการ หน้าที่ของผู้ประเมินผล คือ มุ่งสืบค้นเพื่อขยายความเข้าใจในตัวโครงการ เพื่อให้เกิดการปรับปรุงโครงการ อันถือได้ว่าเป็นการประเมินผลยุคที่มองลึกถึงบริบทโครงการ

การใช้วิธีการเชิงคุณภาพและเชิงปริมาณร่วมกันในการประเมินผลโครงการ

มิติสำคัญของวิวาทะที่เกี่ยวข้องกับลักษณะและข้อได้เปรียบเชิงเปรียบเทียบของวิธีวิทยาเชิงปริมาณและเชิงคุณภาพ คือ การเน้นถึงประเด็นทางปรัชญา โดยจำแนกแยกแยะด้วยการตั้งประเด็นของความเป็นญาณวิทยา (Epistemological) และวิธีการ (method) ที่มีลักษณะตรงข้ามกันออกมาแสดงให้เห็น อย่างไรก็ตาม นับเป็นเวลากว่า 20 ปี

ที่มีความพยายามนำข้อดีที่ได้เปรียบของสองวิธีวิทยานี้มาใช้ร่วมกัน ในขณะที่เดียวกันวิธีวิทยาทั้งสองก็มีพลวัตของการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา

แม้ว่าจะมีการสนับสนุนที่ค่อนข้างชัดเจนให้มีการผสมผสานวิธีการเชิงคุณภาพและเชิงปริมาณอย่างหลากหลายในระดับวิธีวิทยา แต่มีผู้โต้แย้งในประเด็นเช่นนี้ (เช่น Guba และ Lincoln) โดยให้ความเห็นไว้ว่า วิธีวิทยาที่ยึดวัตถุวิสัย (Objectivity) ของแนวทางดั้งเดิม ที่มีสภาวะของการแยกออกจากกันนั้น ไม่สามารถหลอมเข้าด้วยกันกับวิธีวิทยาที่ยึดอัตวิสัย (Subjectivity) ของแนวทางการสรุปจากการตีความได้ เนื่องจากมีความแตกต่างอย่างยิ่งในระดับกระบวนทัศน์ ดังนั้นหนทางที่เหมาะสมจึงมิใช่การแสวงหาสิ่งที่ไปด้วยกันได้ แต่ควรเป็นการสืบค้นแบบเพิ่มพูนขึ้นอย่างวิภาษวิธี (dialectically) เพื่อให้เกิดประโยชน์ ซึ่งจะต้องมีการยอมรับในความหลากหลายของหนทางการแสวงหาความรู้ที่ซับซ้อนขึ้น เนื่องจากประเด็นทางสังคมมีความซับซ้อนกว้างขวาง จึงต้องการแนวทางการสืบค้นทั้ง “เชิงวิเคราะห์” (analytic) และ ที่มี “ความเป็นระบบ” (systematic) ดังนั้นการใช้วิธีการประเมินผลที่ต่างกันมาประกอบกัน ก็จะทำให้เกิดความเข้าใจที่สมบูรณ์มากยิ่งขึ้น

Cook and Reichardt (1979: 9) ได้เสนอแนวทางการใช้วิธีวิทยาเชิงคุณภาพและเชิงปริมาณร่วมกันในการนำมาใช้ในการประเมินผลโครงการไว้ว่า คุณลักษณะของกระบวนทัศน์ไม่ได้เชื่อมติดมา กับวิธีการ ไม่ว่าจะ เป็นเชิงคุณภาพหรือเชิงปริมาณ ดังนั้นแต่ละวิธีการจึงสามารถสัมพันธ์กับคุณลักษณะของกระบวนทัศน์เชิงคุณภาพหรือเชิงปริมาณก็ได้ อย่างไรก็ตาม มิได้หมายความว่าทำที่ในเชิงกระบวน-

ทัศน์ใดกระบวนทัศน์หนึ่งเป็นสิ่งที่ไม่สำคัญต่อการเลือกวิธีการ ขณะเดียวกันก็ได้ปฏิเสธว่าโดยทั่วไปแล้วกระบวนทัศน์หนึ่งๆ จะสัมพันธ์กับวิธีการที่แน่นอน แต่เป็นการให้ทัศนะสำคัญว่ากระบวนทัศน์มิได้เป็นตัวกำหนดเพียงลำพังในการเลือกใช้วิธีการ การเลือกวิธีการวิจัยมีส่วนหนึ่งที่ต้องขึ้นอยู่กับสถานการณ์การวิจัยของโครงการที่จะดำเนินการ ทั้งในเรื่องของเงิน เวลา และผลลัพธ์ที่ต้องการ ซึ่งเป็นเรื่องสำหรับผู้ประเมินผลต้องพิจารณาเสมอ

เท่าที่ผ่านมา ผู้ประเมินผลที่คุ้นเคยกับแนวทางเชิงปริมาณ อันเป็นแบบแผนดั้งเดิมของการประเมินผลมักจะกระตือรือร้นที่จะใช้วิธีการเชิงปริมาณในการประเมินผลโครงการ แม้ว่าอาจจะ เป็นวิธีการที่ไม่เหมาะสมกับเป้าหมายการวิจัยและสถานการณ์บางประการ แต่ผลจากการวิวาทะในเรื่องทางเลือกของการใช้วิธีวิทยาที่แตกต่าง ซึ่งเกิดขึ้นในระยะหลังของศตวรรษที่ 20 ได้ให้คุณูปการมากมาย ต่อวงการประเมินผล โดยสร้างความชอบธรรมให้แก่การเปิดพื้นที่ของวิธีวิทยาเชิงคุณภาพในการประเมินผล และนั่นคือทำให้มีการใช้วิธีการเชิงคุณภาพในการประเมินผลเพิ่มมากขึ้นด้วย อย่างไรก็ตามภายใต้การแข่งขันกันของการนำวิธีวิทยาที่แตกต่างมาใช้ในการประเมินผลของผู้ประเมินที่อยู่คนละฝ่าย จึงเกิดความเป็นขั้วตรงข้ามของวิธีการประเมินผลโครงการ ซึ่งทำให้ขอบเขตของการนำวิธีการต่างๆ มาใช้แก้ปัญหาการวิจัย ตกอยู่ในมุมมองอันคับแคบ (Parochialism) ของแต่ละฝ่าย การหาหนทางที่จะทำให้ผู้ประเมินผลเลือกใช้วิธีวิทยาโดยพิจารณาจากความเหมาะสมกับปัญหาการวิจัยและสถานการณ์ที่เกี่ยวข้องจึงเป็นเรื่องสำคัญ ในส่วนต่อไปของบทความ จึงต้องการชี้ให้เห็นถึงประโยชน์

อันเกิดขึ้นจากการใช้วิธีวิทยาเชิงคุณภาพและเชิงปริมาณร่วมกันในการประเมินผลโครงการ และกล่าวถึงอุปสรรคสำคัญในการนำวิธีวิทยาทั้งสองมาใช้ร่วมกันในการประเมินผลโครงการด้วย

ประโยชน์ที่เกิดขึ้นจากการใช้วิธีการเชิงคุณภาพและเชิงปริมาณร่วมกันในการประเมินผลโครงการ

ประโยชน์สำคัญ 3 ประการที่เห็นได้ชัดจากการใช้วิธีการเชิงคุณภาพและเชิงปริมาณร่วมกันในการประเมินผลโครงการ ได้แก่ ประการแรก การวิจัยประเมินผลมักมีเป้าหมายที่หลากหลาย (multiple purposes) ซึ่งความต้องการที่หลากหลายนี้มักต้องการวิธีการที่หลากหลายในการประเมินผลด้วย เนื่องจากการประเมินผลอย่างครอบคลุมควรจะต้องเกี่ยวข้องกับกระบวนการ (process) และผลลัพธ์ (outcomes) เพื่อเข้าใจกระบวนการอย่างสมบูรณ์ การประเมินผลควรประกอบไปด้วย การติดตามผล (monitoring) การประเมินผลกระทบ (impact assessment) และการอธิบายเชิงเหตุผล (causal explanation) ในขอบเขตงานที่กว้างขวาง การจะประเมินผลให้ได้ดีที่สุดอาจจำเป็นต้องใช้วิธีการเชิงปริมาณและเชิงคุณภาพพร้อมกัน แต่มีการปรับใช้และยืดหยุ่นในสัดส่วนของวิธีการต่างๆ ที่จำเป็นเพื่อบรรลุเป้าหมายทั้งหมดของการประเมินผลโครงการ ด้วยเหตุนี้ในการประเมินผลโครงการจึงควรเปิดรับต่อวิธีการประเมินผลรูปแบบใหม่ๆ ที่มีลักษณะเฉพาะซึ่งสามารถนำมาใช้ต่อเนื่องกันได้อย่างเป็นเรื่องเป็นราวไม่ว่าวิธีการนั้นจะอยู่ในวิธีวิทยาเชิงคุณภาพหรือเชิงปริมาณ

ประการที่สอง การใช้วิธีการเชิงคุณภาพและเชิงปริมาณเพื่อสนองตอบต่อเป้าหมายการวิจัยเดียวกัน จะเป็นการช่วยเสริมสร้างซึ่งกันและกันเพื่อเสนอแง่มุมในด้านที่การใช้วิธีการใดวิธีการหนึ่งโดยลำพังไม่สามารถให้ได้ ที่เห็นได้ชัดคือ จากการที่วิธีการเชิงคุณภาพถูกนิยามว่าเป็นแนวคิดของการทำความเข้าใจตัวบุคคล สำคัญสำนึก และการทบทวนตนเอง (Introspection) ในขณะที่วิธีการเชิงปริมาณถูกนิยามว่าเป็นเทคนิคของการนับ การวัดขนาด และการให้เหตุผลเชิงรูปธรรม การนำทั้งสองวิธีมาใช้ในการประเมินผลโครงการ อาจได้แง่มุมที่แตกต่างกันเหล่านี้ ซึ่งก็จะทำให้ผลของการประเมินโครงการสมบูรณ์ยิ่งขึ้น นอกจากนั้นวิธีการเชิงคุณภาพและเชิงปริมาณต่างพึ่งพากันมากกว่าที่จะแทนที่กันในเชิงตรรกะ เนื่องจากการทำความเข้าใจเชิงปริมาณมีการกำหนดล่วงหน้าว่ามีการรู้ในเชิงคุณภาพมาก่อน เช่น การวัดเชิงปริมาณล้วนตั้งอยู่บนข้อสมมติเชิงคุณภาพที่ไม่ใช่ตัวเลขเสมอเกี่ยวกับธรรมชาติของการวัดและความเป็นจริงที่ถูกต้อง จึงเห็นได้ว่าไม่ว่าจะเป็นการเลือกแบบจำลองทางสถิติเพื่อให้เหมาะสมกับข้อมูล การทำนายผล และการให้ข้อสรุปทั่วไปในข้อค้นพบ ล้วนตั้งอยู่บนการรู้ในเชิงคุณภาพ ผู้วิจัยจะไม่สามารถได้ประโยชน์จากการใช้ตัวเลข หากไม่ว่าตัวเลขให้ความหมายใดในทางกลับกันการรู้ในเชิงคุณภาพก็สามารถได้รับประโยชน์จากการรู้ในเชิงปริมาณ เช่น การวัดเชิงปริมาณ อาจช่วยแก้ไขข้อผิดพลาดภายใต้ภาพลวงตาที่มองเห็นจากการสังเกตได้ แม้เราจะเชื่อถือสิ่งที่สังเกตนั้นมาก่อน และข้อค้นพบเชิงปริมาณสามารถช่วยต่อการทะล่อมถามในเชิงคุณภาพได้เป็นอย่างดี ดังนั้นการใช้การรู้ในเชิงปริมาณและ

เชิงคุณภาพไปพร้อมกันจะทำให้ได้มาซึ่งการรับรู้ที่ลึกซึ้ง หรือเป็นภาพที่มาจากตาสองข้าง ไม่ใช่เป็นเพียงการมองด้วยตาข้างเดียวโดยลำพัง (Eisner, 1977: 72) แต่สิ่งที่ผู้ประเมินผลต้องระมัดระวังเมื่อใช้วิธีการที่อยู่ในวิธีวิทยาที่แตกต่างกัน ก็คือ ความสับสนที่อาจเกิดขึ้นกับตัวผู้ประเมินผลเอง

ประการที่สาม ผู้ประเมินผลโครงการสามารถใช้วิธีการที่แตกต่างกันในการตรวจสอบความถูกต้องซึ่งเรียกกันในศัพท์การวิจัยว่า การตรวจสอบแบบสามเส้า (Triangulation) เนื่องจากวิธีการทุกวิธีการไม่ว่าจะเป็นเชิงปริมาณหรือเชิงคุณภาพมีอคติเกิดขึ้นเสมอ แต่ละวิธีจึงสามารถถูกใช้เพื่อตรวจสอบกันและเรียนรู้จากกันได้อย่างมีศักยภาพ การใช้วิธีการเชิงคุณภาพและเชิงปริมาณในลักษณะที่เชื่อมต่อกันหรือร่วมกัน จะช่วยให้แก้ไขอคติที่ไม่สามารถเลี่ยงได้ซึ่งมีอยู่ในแต่ละวิธีการ หลายวิธีการที่อยู่บนฐานของวิธีวิทยาที่แตกต่างกันจะสามารถใช้พร้อมกันเพื่อการตรวจสอบสามเส้าได้ดีกว่าการใช้วิธีการที่คล้ายคลึงกัน ซึ่งวิธีการเชิงคุณภาพและเชิงปริมาณทำงานด้วยกันได้ดีในลักษณะเช่นนี้ เพราะเป็นวิธีการที่แยกออกจากกันโดยเปรียบเทียบ และส่วนใหญ่ต่างอยู่ลำพังคนละด้านมุมของงานวิจัยที่มักต้องการผู้ชำนาญการเฉพาะด้าน

อุปสรรคในการใช้วิธีการเชิงคุณภาพและเชิงปริมาณร่วมกันในการประเมินผลโครงการ

แม้ว่าด้วยเหตุผลแล้ว เป็นที่ต้องการให้มีการใช้วิธีการเชิงคุณภาพและเชิงปริมาณร่วมกัน แต่ก็ยังมีอุปสรรคบางประการที่จะเชื่อมวิธีการทั้งสอง

ในการประเมินผลโครงการ ข้อจำกัดที่มักกล่าวถึงเสมอคือมีอยู่ 4 ประการ ได้แก่ ประการแรก การใช้วิธีการเชิงคุณภาพและเชิงปริมาณร่วมกันมีค่าใช้จ่ายที่ค่อนข้างสูง เช่น หากจะประเมินผลโดยใช้วิธีการของกรณีศึกษา ด้วยการใช่วิธีการสุ่มตัวอย่าง ก็จะมีค่าใช้จ่ายที่เพิ่มขึ้นในการเก็บข้อมูล เพราะเป็นที่ประจักษ์ว่าค่าใช้จ่ายในการเก็บข้อมูลต่อหน่วยของงานภาคสนามที่มีแนวคำถาม (guideline) เป็นเครื่องมือในการสัมภาษณ์ มักจะมีค่าใช้จ่ายที่สูงกว่ามากเมื่อเทียบกับการใช้แบบสอบถาม (questionnaire) การเชื่อมวิธีการทั้งสองอาจทำได้ไม่เต็มที่ เมื่อต้องเผชิญกับการประเมินผลโครงการที่มีส่วนประกอบของวิธีการมากมาย ซึ่งมีค่าใช้จ่ายค่อนข้างสูง

ประการที่สอง การใช้วิธีการเชิงคุณภาพและเชิงปริมาณร่วมกันอาจใช้เวลาค่อนข้างนาน ซึ่งเป็นที่กังวลว่าหากใช้สองวิธีร่วมกันเพื่อให้เกิดความเหมาะสม อาจล่าช้าเกินไปสำหรับขีดกำหนดของการวิจัย เช่น การเก็บตัวอย่างแบบสุ่มของงานวิจัยเชิงสำรวจ โดยปกติก็ต้องใช้เวลาเตรียมงานพอสมควรอยู่แล้ว ถ้ายังมีการใช้วิธีการสัมภาษณ์เชิงลึกของงานภาคสนามประกอบอีกด้านหนึ่ง ก็จะทำให้เสียเวลามากยิ่งขึ้น หากการใช้วิธีการทั้งสองร่วมกันไม่สามารถสร้างความแม่นยำเพิ่มขึ้นได้ในระดับสูงแล้ว เป็นการเหมาะสมกว่าที่จะใช้เพียงวิธีการเดียว ซึ่งเป็นการประหยัดเวลาในการเก็บข้อมูล และสามารถมีเวลาที่เพิ่มมากขึ้นในการวิเคราะห์ข้อมูลต่างๆ

ประการที่สาม ผู้วิจัยเองมักจะไม่สามารถเป็นผู้ที่ได้รับการอบรมที่เพียงพอในทั้งสองวิธีการ ในอันที่จะทำงานได้อย่างมีประสิทธิภาพ ดังจะเห็นได้จาก

การวิจัยส่วนใหญ่ที่เชื่อมวิธีการเชิงคุณภาพและเชิงปริมาณเข้าด้วยกันว่า มักพึ่งพาที่มงานซึ่งมีส่วนประกอบของศาสตร์ที่เป็นสหวิทยาการ (interdisciplinary) ดังนั้นถ้าสมาชิกของทีมมาจากผู้ที่ใช้วิธีการเชิงปริมาณและเชิงคุณภาพอย่างแยกออกจากกัน การแสดงบทบาทร่วมกันมักเป็นไปอย่างไม่ราบรื่นนัก

ประการสุดท้าย เป็นเรื่องของความนิยมอย่างคลั่งไคล้ (Faddism) และการติดอยู่ในวิวาทะแบบวิภาษวิธี (Dialectical Debate) เนื่องจากการประเมินผลก็คือศาสตร์ที่โดยทั่วไปได้รับผลเสียจากความคลั่งไคล้ตามความนิยมต่อวิธีวิทยาการวิจัย แม้ว่าด้วยหลักการที่ดี อาจทำให้ผู้วิจัยฝันใจหลุดออกจากความคลั่งไคล้ของตนชั่วคราว โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อผู้ให้ทุนต้องการความหลากหลายของวิธีการ แต่ขณะเดียวกันอาจเป็นการยากที่จะทำให้ผู้วิจัยเชื่อมั่นในการเชื่อมโยงวิธีการทั้งสอง หรือ มิฉะนั้นอาจเกิดการถกเถียงกันอย่างปราศจากเหตุผลในทีมผู้ประเมินผลที่แบ่งแยกด้วยอคติของแต่ละฝ่าย

ด้วยเหตุผลต่างๆ เหล่านี้ จึงมักไม่มีความลงตัวในการใช้วิธีการเชิงคุณภาพและเชิงปริมาณร่วมกัน ซึ่งถือเป็นเรื่องปกติ แต่ก็มิได้หมายความว่าผู้ประเมินผลควรจะไปเลือกวิธีการเฉพาะด้าน หากแต่สมควรใช้วิธีการที่เหมาะสมต่อความต้องการของปัญหาการวิจัยในท่าทีที่เป็นไปได้มากที่สุด แม้ว่าการแยกสาขาวิชาตามกระบวนทัศน์ (Paradigmatic Affiliations) ยังคงมีอยู่

ทางเลือกในการประเมินผลโครงการด้วยวิธีวิทยาที่แตกต่างกัน

การดำเนินโครงการใดๆ ที่เกิดขึ้น มักต้องการ

ให้มีการประเมินผลตามมาด้วยเสมอ ส่วนใหญ่แล้วเป็นการประเมินผลตามเป้าหมายของการดำเนินการ เช่น การวัดผลโครงการในเชิงมหภาค ความต้องการข้อมูลข่าวสารเพื่อการปรับปรุงโครงการ การรับฟังเสียงจากผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย ในการทำหน้าที่ประเมินผล ผู้ประเมินผลสามารถเลือกทิศทางในการทำงานได้ระดับหนึ่ง กล่าวคือ หากผู้ประเมินผลทำหน้าที่ในการเสนอขายนโยบายการประเมินผลอิสระในการเลือกแนวทางดำเนินการจะมีมากกว่า แต่หากทำหน้าที่ในการตอบสนองต่อทิศทางการประเมินผลที่ถูกกำหนดไว้แล้ว หน้าที่ของผู้ประเมินผลก็จะอยู่เพียงการใช้เทคนิควิธีการต่างๆ ที่สอดคล้องและเหมาะสมเพื่อประเมินผลโครงการตามเป้าหมายที่ผู้ให้ทุนระบุไว้เท่านั้น และเมื่อเป้าหมายของการประเมินผลซึ่งเป็นขอบเขตการดำเนินการถูกกำหนดขึ้นมาล่วงหน้าแล้ว (โดยเฉพาะในลักษณะที่ค่อนข้างแคบ) ก็จะเป็นกรอบในการกำหนดวิธีวิทยาที่ผู้ประเมินผลเลือกใช้ไปในตัว เช่น หากผู้ให้ทุนต้องการผลการประเมินในเชิงเศรษฐกิจระดับมหภาค หรือความคุ้มค่าในเชิงประสิทธิภาพ-ประสิทธิผล ขอบเขตการประเมินผลก็จะถูกจำกัดด้วยศาสตร์เฉพาะสาขา เสมือนระบุตายตัวว่า วิธีวิทยาที่เหมาะสมต่อการประเมินผลควรเป็นเชิงปริมาณมากกว่าที่จะเป็นเชิงคุณภาพ ในทางตรงข้ามหากเป้าหมายของการประเมินผลต้องการภาพด้านต่างๆ ในระดับปัจเจก เช่น ความพึงพอใจ ความคิดเห็นผลที่มีต่อความเป็นอยู่ในระดับครัวเรือน การประเมินผลอาจมีทางเลือกที่กว้างกว่าโดยอาจเลือกใช้วิธีวิทยาเชิงปริมาณหรือเชิงคุณภาพก็ได้ และหากการประเมินผลมีเป้าหมายเพื่อต้องการค้นหาความหมายที่เชื่อมโยงเกี่ยวเนื่องกับโครงการ จะเป็นการเหมาะสมกว่าที่จะใช้วิธีวิทยาเชิงคุณภาพ

บทสรุป

บทความนี้ให้นัยถึงข้อได้เปรียบที่แตกต่างของการประเมินผลโครงการ ด้วยวิธีวิทยาเชิงปริมาณและเชิงคุณภาพ เพื่อชี้ให้เห็นถึงความเหมาะสมที่ผู้รับฟังผลการประเมินจะพิจารณาผลการประเมินอย่างครอบคลุม โดยรู้ว่าผลการประเมินที่ได้นั้นอยู่ในแง่มุมใด และยังมีอีกบางแง่มุมหรือไม่ที่การประเมินผลชิ้นนั้นไม่ได้สัมผัสถึง และกรณีที่มีการประเมินผลด้วยวิธีวิทยาทั้งในเชิงปริมาณและเชิงคุณภาพ ผู้ฟังผลสามารถได้รับข้อมูลข่าวสารที่รอบด้านมากขึ้น และนั่นคือสามารถระทำการตัดสินใจด้วยท่าทีที่รัดกุมมากยิ่งขึ้นด้วย

สิ่งที่ควรรับรู้เสมอ ก็คือ การวางกรอบของคุณลักษณะให้กับการวิจัยเชิงคุณภาพและเชิงปริมาณ เป็นเพียงการสร้างภาพความเป็นขั้วตรงข้าม (dichotomy) ของวิธีวิทยาที่ใช้ในการวิจัย เพื่อให้เกิดความชัดเจนในการเปรียบเทียบ อย่างไรก็ตามทุกอย่างย่อมมีข้อยกเว้น เช่น จำเป็นหรือไม่ที่ขั้นตอนดำเนินการเชิงคุณภาพต้องมาจากฐานรากและใช้วิธีอุปนัย (inductive) ในขณะที่ขั้นตอนดำเนินการเชิงปริมาณมักจะได้มาจากฐานรากและใช้วิธีนรนัย (deduction) หรือ จำเป็นหรือไม่ที่เฉพาะการวิจัยเชิงปริมาณเท่านั้นที่เป็นเรื่องของการตรวจสอบ (verification) ทฤษฎี และการนำไปใช้เป็นข้อสรุปทั่วไป (generalization) คำตอบให้แก่คำถามทำนองนี้คือไม่จำเป็น ดังที่ Glaser and Strauss (1967; อ้างถึงใน Cook and Reichardt (1979:8) ให้ทัศนะว่า ไม่ว่าจะเป็ข้อมูลเชิงปริมาณหรือเชิงคุณภาพ ล้วนเป็นประโยชน์ทั้งต่อการตรวจสอบทฤษฎีและการนำไปสร้างเป็นข้อสรุปทั่วไป เพราะไม่ว่าต้นกำเนิดของวิธีวิจัยจะมุ่งเน้นอะไร

ก็ตาม แต่ละวิธีสามารถตอบสนองหน้าที่ต่อกันได้ ยกตัวอย่างเช่น การใช้กรณีศึกษา ซึ่งแต่เดิมาแล้วถือว่าเป็นวิธีการของวิธีวิทยาเชิงคุณภาพ หากศึกษาหลายๆ กรณี ก็สามารถนำไปสู่การสร้างเป็นข้อสรุปทั่วไปได้เช่นกัน นอกจากนี้ ความสามารถในการสร้างข้อสรุปทั่วไปมักขึ้นอยู่กับสิ่งที่มากไปกว่าแค่ขนาดตัวอย่าง บ่อยครั้งที่การสร้างข้อสรุปทั่วไปมักเกิดขึ้นอย่างไม่เป็นทางการโดยกรณีศึกษาที่มีจำนวนมากและมีความหลากหลาย และนั่นคือสามารถอุปนัยได้มากกว่า

การแบ่งแยกหน้าที่ให้เกิดความชำนาญเฉพาะทาง (specialization) ให้แก่วิทยาเชิงคุณภาพและเชิงปริมาณ โดยกะเกณฑ์ว่าการประเมินผลเชิงคุณภาพส่วนใหญ่ใช้วัดเพียงกระบวนการ และการประเมินผลเชิงปริมาณส่วนใหญ่ใช้วัดเพียงผลลัพธ์ (outcomes) อาจไม่เหมาะสมนัก เพราะในความเป็นจริง วิธีการเชิงปริมาณก็สามารถใช้ได้ดีในการศึกษาเชิงกระบวนการ เช่น การออกแบบการทดลอง (experimental design) และวิธีการเชิงคุณภาพ เช่น กรณีศึกษา ก็เพียงพอที่จะค้นหาผลลัพธ์ในทางวิทยาศาสตร์บางเรื่องได้

เป็นที่หวังว่าการประเมินผลยุคใหม่ ผู้ประเมินผลจะถูกอบรมทั้งเชิงคุณภาพและเชิงปริมาณ เพื่อให้ใช้ขอบเขตของวิธีการที่เป็นไปได้อย่างกว้างขวางที่สุด (แม้ว่าความชำนาญเฉพาะทางของศาสตร์อาจมีการจำแนกหน้าที่ไปได้ก็ตาม) และใช้เทคนิคเพื่อตอบปัญหาการวิจัย โดยละทิ้งแนวทางในการมองปัญหาด้วยสายตาอันคับแคบ เปิดพื้นที่ให้กับแนวทางที่ไม่คุ้นเคยและสามารถเรียนรู้แนวทางใหม่ของการเชื่อมวิธีการและทำความเข้าใจถึงข้อค้นพบที่ขัดแย้งกัน โดยไม่ปฏิเสธและชื่นชมต่อ

แนวทางกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งอย่างเฉพาะเจาะจง ตระหนัก
 รู้ว่าทุกวิธีการมีข้อผิดพลาดได้ แต่การค้นพบ
 ข้อบกพร่อง มิได้หมายความว่าจำเป็นจะต้องปฏิเสธ
 วิธีการนั้น หากแต่จะเป็นการทำทนายให้มีการปรับปรุง
 วิธีการนั้นให้ดีขึ้นได้เช่นเดียวกันกับที่พยายาม
 ปรับปรุงทฤษฎีเมื่อเผชิญหน้ากับข้อมูลที่ไม่เป็นการ
 ยืนยัน การมีทักษะเหล่านี้ไม่ใช่งานง่าย แต่จะเป็น
 สิ่งที่คุ้มค่าต่อความพยายาม

ปัจจุบันแนวทางของการบูรณาการเป็นที่
 ต้องการของสังคม และถูกสร้างขึ้นให้เป็นคุณค่าใหม่
 สำหรับการแก้ไขปัญหาทางสังคม ในแวดวง
 การประเมินผลโครงการก็เช่นกัน การทำลายกำแพง
 ของการประเมินผลกระแสหลักโดยหาทางใช้
 การประเมินผลแบบบูรณาการให้มากขึ้นกว่าที่เป็นอยู่
 เพื่อให้ผลที่ได้รับจากการประเมินโครงการถูกนำไป
 ใช้ได้จริงในทางปฏิบัติ และสามารถนำไปใช้แก้ไขใน
 เชิงนโยบายได้อย่างต่อเนื่อง ซึ่งหากการออกแบบ
 การประเมินผลมีลักษณะที่บูรณาการได้อย่าง
 แท้จริงและสมเหตุสมผลกับปัญหาการวิจัยแล้ว ศาสตร์
 และปฏิบัติการของการประเมินผลโครงการย่อมจะ
 มีความเข้มแข็งขึ้นอย่างแน่นอน

บรรณานุกรม

- Cook, Thomas D. and Reichardt, Charles S. 1979. "Beyond Qualitative versus Quantitative Methods," in Cook, Thomas D. and Reichardt, Charles S., (eds). **Qualitative and Quantitative Methods in Evaluation Research**, pp. 7-32. London: SAGE publication.
- Denzin, N.K. 1989. **Interpretive Interactionism**. New York: McGraw-Hill.
- Eisner, E.W. 1977. "Critique." **Antropology and Education Quarterly**. 8: 71-72.
- Giba, Egon G. and Lincoln, Yvonna S. 1989. **Fourth Generation Evaluation**. London: SAGE.
- Glaser, B., and Strauss, A. 1967. **The Discovery of Grounded Theory**. Chicago: Aldine.
- Greene, Jennifer C. 1994. "Qualitative Program Evaluation: Practice and Promise." in Denzin, Norman K. and Lincoln, Yvonna S., (eds). **Handbook of Qualitative Research**, pp. 530-544. London: SAGE.
- Shaw, Ian. 1999. **Qualitative Evaluation**. London: SAGE.
- Smith, J.K. 1989. **The Nature of Social and Education Inquiry: Empiricism versus Interpretation**. Norwood, NJ: Ablex.

Mrs. Panarach Preedakorn received her Ph.D. in Development Education from Srinakharintwirot University, Master degree in Development Economics from the National Institute of Development Administration, and Bachelor's degree in Economics from Chulalongkorn University. She is currently working at the University of the Thai Chamber of Commerce. Her main areas of interest are qualitative research and community study.